

ՌԱՓԱՅԵԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Բաղմակարօտ եղբայր Գէորգ.

Ես քո նամակն ստացայ. բայց չկարողացայ նորա պատասխանը գրելու խիստ յիմար պատճառաւ. բայց և այնպիսի յիմար, որ յաճախ ինձ արգելք է եղել ուրիշ անգամներ ևս սոյն անճշդութիւնը անելու. կ'հաւատան թէ ոչ. ես 10 կոպէկ փող չունէի այդ մի շարաթուայ մէջումը. դու կ'ասես՝ «այդ անհաւարին է. ապա ինչպէ՞ս կառավարվում ես ամբողջ տպարանովք». այդ է ահա գաղտնիքը, որով ես կարողանում եմ Պետրբուրգի պէս քաղաքումը գործ յառաջացնելու հետի ամենայն մարդկային օգնութիւնէ: Հատուկտոր նպաստը, որ այս ահագին միջոցումը, ստացայ ժամանակ առ ժամանակ մի քանի անձանցմէ՝ գրեթէ ոչինչ է, եթէ քաղդատելու լինեմ, և այն ինչ և իցէ, թողնենք այս:

Ահա քեզ 100 օրինակ պահանջած Ռօբինզոնէն. մինչև այժմ չ'ստացայ նոցա վարձն, որ դու ամիս յառաջ խոստացել էիր հասցնելու, և չգիտեմ՝ երբ կարելի է ստանալ. բայց խնդրեմ շուտով փոշտ ձգես և ուղարկես ինձ, որ ես շատ չարչարվում եմ անփողութեամբ: Ինձ մի կարծիք ամենազօր կարողութեամբ, որ ամեն ինչ կարող է կատարել: Մեր Թիմուրեանն չի դադարում մեծ մեծ խոստմունք անելու. բայց ահա մի տարիից աւելի է որ միայն մի նամակի արժանի գտաւ ինձ և մեր ուխտը. քնն ու դրանց պէս մարդոց հետ բան յառաջացուր:

Ահա քեզ մեր նոր մանր տառերով տպած կէս թերթ. այդ մեր ուխտի նշանաւոր արգասիքն է լինելու, որոնց վրայ ես քեզ արդէն գրել եմ: Դու ինձ գրում ես որ հայք մեր գործի վրայ նայում են իբրև մի երեխայական խաղի. կարծեմ, եթէ այս բառարանը տպած աւարտած տեսնեն, կ'փոխեն մեր վրայ իւրեանց յիմարական և անհիմն կարծիքը: Ես քեզ ուղարկեցի 3 օրինակ, որոնցմէ մինը կ'ուղարկես Ղզլար հում վրայ կամիս, և խնդ-

րես որ ստորագրութիւն անեն իւրաքանչիւր օրինակի Է, 40 կպւայս բառարանը 1¹/₂ չափ աւել լինելու է Իրիցփոխեանից, և տեսնում ես հրքան արժան նորանից. իսկ յետ տպելոյ գինը կ'լինի 3 մանէթ, 50 կոպէկ, կամ 4 մանէթ. երկրորդը քեզ կ'պահես, և երրորդը կ'ուղարկես Ստաւրապօլ դիրէքտօրին և կ'յայտնես մեր պայմանը և կ'խնդրես նորա խորհուրդը և օգնութիւնը:

Իմ հասցէն ուղացիր. անս

У Синяго моста, въ д. Мановскаго
въ армянской типографіи.

Խոնարհ եղբայր քո Ռ. Պատկանեան

1858. փետրուարի 1

Ս. Պ. Բուրգ.

Հոգեհարազատ եղբայր իմ Գէորգ.

Նամակագրութիւնդ ինձ հետ յանկարծ կասեցրիր և ինձ թողիր մի այնպիսի անորոշ վիճակի մէջ, որ ես նմանեցնում եմ խրտնուած ձիու յանկարծ տեղումը սարսափած և դողդողալով մնալուն, որ չգիտէ՝ յառաջ վազէ, յետ երթայ, աջ թէ ձախ խփէ, թէ... կանգնէ տեղումն: Դու ինձ վերջի (ուղում եմ ասել երկու ամիս առաջ գրած) նամակումդ ասել էիր թէ շուտով կ'ստանաս նամակ կայն... Բայց շուտը, շատ ուշ եղաւ և դու տող մի բան չի գրեցիր. այնինչ Պերովքէն 3 թէ 4 նամակ արդէն ստացել է քեզմէն: A propos, այդ լիւնչ վէճ է ձեր մէջ. հաւատան Գէորգ, որ ես շատ թոյլ գաղափար ունէի բու ճարտարութեան վրայ, որ յայտնուեցաւ երկու վերջին գրութեանդ մէջ՝ մինչև անգամ խորհուրդ տուի Իզմիրեանցին, որ բերի տայ քեզնից այդ թղթակցութիւնը, բայց լիւնչ էր իմ նպատակը, ես քեզ անշուշտ կ'գրեմ: Միայն այսքան իմացիր որ քու գրութեանը ես ուրիշ գովասանք չի գտայ, բայց եթէ նմանեցնել Եփ-линский переписка-ի հետ. բայց ես պարտք համարում եմ ինձ համար այդ առարկայով երկար խօսք բանալ քեզ հետ. այժմ ըռպէ չունեմ ազատ միջոց: 15-ին խնդիրքս կ'տամ և կարծեմ ամսոյս վերջին կ'աւարտեմ քննութիւնս (կամ լաւ կամ...): Բայց եթէ քու անմեղ աղօթքը ուրիշ բանով վերառաքելու չէ դէպ երկինք, ուղղէ ուրեմն իմ յաջողութեան համար: Լսեցի ձեր ընկերութեան մասին. յետոյ կ'խօսենք: Եթէ գրես ես ուրախու-

Թեամբ պատրաստ եմ լսելու: Աւելորդ ևս համարում խնդրել այն-
ինչ արդէն խնդրել էի: գոնէ տուր ճիշտ տեղեկութիւն, այո՛, թէ ո՛չ:
Չկարծեմ որ այլ ևս այնքան կարօտ լինիմ օգնութեան, որովհե-
տեւ այժմ իմ վճռական ժամերն են:

Քո միշտ մտերիմ Ռափայէլ

Սիրելի եղբայր Գէորգ.

Եթէ ես չեմ սխալուում, փետրուարի 22-ին գրած նամակս
վերջինն էր և այնուհետեւ յամառութեամբ լռել էի և 2 թէ 3
նամակը անպատասխան թողի. դորա պատճառը, որքան էլ գլուխդ
շարդել ուզէիր չէիր կարողանալ հասկանալու, մինչև ես ին-
քըս չգրէի և չպարզէի բեզ. և ինչո՞ւ էի այդպէս անուամ. լսելով
իմ չքմեղութիւնը իհարկէ կը տաս ինձ իրաւունք: Յունուարից
ես սկսեցի աւարտման քննութեան պատրաստուելու, և զրեթէ
օրն ի բուն տանն էի նստած դասագիրքներու և տետրակնե-
րու վրայ, որ այս ամսին տամ աւարտեմ համալսարանական
ընթացքն. խղճմտանքս ինձ ասում էր, որ բաւականին պատ-
րաստ եմ: Ապրիլի 15-ին տուի խնդիրք, որ ինձ թոյլ տան
քննուելու: Մի շաբաթից պատասխան տուին որ ես ոչ դուրս
գալու, այլ 3 կուրս անցնելու քննութիւնը պիտի տամ, որով-
հետեւ ուսանող եմ և ոչ ազատ լսող և իմ $1\frac{1}{2}$ ազատ ուսանո-
ղութիւնս ոչինչ չեն համարի, այլ 46-ից են սկսում: Ես ասացի
որ՝ ես ֆօրմա հագայ ոչ այլ ինչ պատճառաւ (ինչպէս մտնե-
լու ժամանակ խնդրում բացարձակ յայտնել էի) այլ միայն որ
համալսարանի հովանաւորութեան տակ մտնեմ: Ինչ խօսքս եր-
կարացնեմ, ասացին որ 2 կուրսից աւարտել չէ կարելի, եթէ
կամենում են մի կերպով օգնելու, այդ ժամանակ պարտական
եմ գոնէ մինչև զալ դեկտեմբեր ազատ ուսանող լինել և ապա
վերջին քննութիւն տալ: Այսպէս իմ ցանկութիւնը քեզ անա-
կընկալ ուրախացնել, կորաւ ինձ համար և ես այժմ ընկղմած
եմ խորին յուսահատութեան մէջ: Ի հարկէ մնում է ինձ գը-
լուխս ծոկ ռուսաց անօրէն օրինաց առաջ: Բայց ռըքան չարհա-
րանք կայ առաջիս:

Ես կամենում էի անպատճառ քու հետ տեսնուել. ողջը
մէկ է՝ մի մեղանից կամի գայ միւսի մօտ, տպաւրանի համար
երկար խօսելու: Դու գիտես որ Թիմուրեանը միանգամայն ուրա-
ցել է մեզ. նա կարծում է թէ $1\frac{1}{2}$ տարի մի անգամ մի խելա-
ցնոր նամակ գրելը մեծ առաքինութիւն է, որոյ համար մար-

դիկ դափնեայ պսակ պիտի ուրեքն նորա գլխին. նորա բոլոր ազգասիրական սխրագործութիւնը այդ եղաւ. և ես (ճշմարիտը ասեմ) խիստ ափսոսում եմ որ ես յիմարացայ նորա խոստմունքին հաւատալով: Էնֆիաջեանցի կասկածը նմանապէս ինձ մեծ զգալի քնաս հասցուց: Իսկ պր. Իզմիրեանցի մի չոր մամուլը առանց ուրիշ բաներու խիստ անբաւական էին բան յառաջացնելու համար: Պէտք է իմանաս որ տպած տաղարաններին միայն 25-ի փող եմ ստացել, իսկ և Ռօբինզոնի—45 (որոցմէ 30-ը՝ քեզանից): Թողնենք այս յիմար ծիծաղելի առարկան, որոյ մէջ ես էի թշուառ դերասանը:

Իմ դրութիւնը այս ժամանակ խիստ ցաւալի է. եթէ մի կերպով ուզում ես օգնել, զո՞հ չեմ խնդրում. այս ուղարկած ձեռագիրս մինին ծախէ ինձ ձեռնտու պայմանով: 10 ամսուայ աշխատանք է. գերմաներէնէ և գաղիերէնէ թարգմանած, առարկան հետաքրքիր, ինչպէս ինքդ կարող ես իմանալ կարդալով. լեզուի համար միայն այն կ'ասեմ որ մարդկային հնար չի կայ աւել լաւ հայերէն խօսելու միջին ոճով. ես շատ անգամ դուրս եմ գրել գորան. ինչ ծանօթ ունեմ, թէ ուսում առած թէ տգէտ, գրեթէ ամեն քաղաքից, ամենի առաջ կարդացել եմ, ամենի հետ խորհուրդ եմ արել և ամենի հետ յարմարուել եմ. շատ նոր ոճեր կան դորա մէջ, որոնք մինչև այսօր տիպ չեն մտած, որոնք ժողովրդի բերնումը թագցրած դանձ էին, ես մտքերը իմ դորա մէջ, խնդրեմ, դու ևս կարդան, մի քանի այդտեղի ուսանողաց ևս տհալ կարդալու և ձեր կարծիքը յայտնեցէք ինձ թղթով, կամ նոյնիսկ ձեռագրի լուսանցնելու վրայ մատիտով նշանակեցէք ձեր կարծիքը:

Գինը նշանակում են 150—250 (միթէ իմ ամսուայ աշխատութիւնը չարժէ 25 մանէթ):

Խոնարհ Ռափայէլ Պատկանեան

Պր. Խոջայեվի հետ տեսնուեցայ, լաւ տղայ է. աստուծով շուտով բանի կը կաշի:

Մայիս 1858.

Ձեռ կարող երեւակայել, քաղցրիկ իմ Գէորգ, թէ ի՞նչպիսի բերկրանօք թափ տալիս է սիրտս, երբ առնում եմ ձեռքս գրիչս, որ մեր տարօրինակ վիճակումը միակ բարերար միջոցն է հոգեւորապէս իրար հետ կենցաղավարելու, իրար առաջ առատօրէն թափելու, հոսելու միմիանց սիրոյ զգացմունքը, վիշտը ուրախութիւնը, տագնապը, ցնծութիւնը, լացը և ժպիտը, միով բանիւ՝ քանի մի բոլոր, ժամ, օր և... կեանք միանգամայն անց-

նկու ըղձալիի հետ. հա. ես իզուր եմ գանգատիլ շատ անգամ իմ բաղդէն՝ մոռանալով որ քեզ պէս բարեկամ ունենալն միևնոյն է, որ ունենալ ամեն գանձը, երջանկութիւնը վայելիլն է. ես մեղաւոր եմ նախախնամութեան դէմ, բայց արդարանքը, պատճառ չքմեղութեան եւ ունիմ. բացի քեզ ես չունեմ բարեացակամ բարեկամ, բայց քեզ... քեզ Գէորգ, շատերն են սիրում. միթէ չէի կարող երկբայել, որ դու այդ զեղուն սիրոյ մէջ հրեմն մտիցդ հանում լինիս նորան, որի քու կորուստը անդարձ անվարձատրելի է: Անցեալ նամակս իր պահանջմունքով կոշտ էր, բայց չի հասկացմը միթէ, ի՞նչ բան թելադրած պիտի լինէր ինձ այն վշտալի տողերը. նախանձ, կ'ասես.— ո՛չ, չարակամութիւն, կ'ասես.— կվիրաւորես ինձ, վրէժ, կ'ասես.— ամօթ կը լինի քեզ: Բայց ի՞նչ: Այն ինքդ հասկացիր: Հիմի երեւակայէ թէ ինչպէս ինձ ուրախացրած պիտի լինէր այն տալիօրինակ նամակդ, որ գրել էիր ամսոյս 7-ին:

Տարօրինակ ասացի. գիտե՞ս ինչո՞ւ: Լսիր, (մինչև այսօր չգիտեմ թէ ի՞նչ բան է. և խնդրեմ անպատճառ մեկնես): Հասցէդ իմ վրայ էր ուղղուած ուսերէն, բայց հայերէն խնդրում էիր որքան կարելի է շուտով հասցնեմ Իզմիրեանցին: Կ'ըշանակէ ես պարտաւոր էի իսկոյն (չբացած ծրարագիրը) հասցնել քու և իմ բարեկամին— Իզմիրեանցին: Ես քու խնդիրքը անյաջող կատարեցի. ստանալս և ծառայիս ձեռով ուղարկելու կէս րոպէի բան էր: Վրայ անցաւ 7—9 օր, դարձեալ ստացայ Թիֆլիզից նամակ, որ ուղղած էր նմանապէս Իզմիրեանցի վրայ. այն եւ ծառայիս ձեռքով ուղարկեցի նորան. յանկարծ տեսնեմ ծառայ բերում է պր. Իզմիրեանցէն մի ծրար, որի միջոցն գտայ այն նամակը. և ի՞նչ կարգւած. խնդրում ես որ լեղապատառ տանեմ մի, ինձ անյայտ, նամակ, որ իբր թէ քեզանից պարոն Իզմիրեանցին, և սպառնում ես թէ՛ ուշանալով շատ քնաս ես կրելու: Ես մինչև ցայժմ երկմտութեան մէջ եմ. ի՞նչ նամակ, ի՞նչ լեղապատառ տանել, ովից, ինչո՞ւ: Այ քեզ տրաքոց. կրկնում եմ մինչև այսօր կրկնելով Արովեանի խօսքը: Վաղուց է որ Իզմիրեանցին տեսած չեմ, և քու խնդիրքը ինձ համար մի անլուծմանի շանդոտած է դարձել: Ահա քեզ պատճառը, որ այսքան ժամանակ պատասխան չէի գրում. նաև կարծում էի, որ դու վիրաւորուել ես իմ առաջարկումէն:

Դու Քերորի համար քու նկատմամբ մի անորոշ НАМЕК-ես անում, բայց մանրամասն չես գրում և յայտնում. միթէ աւելորդ ես տեսնում ինձ հետ բացասիրտ լինելն. կարծես թէ իմ կողմանէ այդպիսի ընթացք չես նկատել. գրէ, խնդրիմ. գոնէ ես կը հանգստանամ որ՝ միայն ես չեմ նորամէն իրաւացի:

1644

զանգատաւորն,—այդ անպիտանէն: Ես քեզ գրել էի որ զգոյշ կենաս նորա լրտեսէն, որ ինչպէս նկատում եմ, քեզ հետ մօտ յարաբերութիւն ունի: Այդ ппгтшшкa-ն 10 օր չի կայ որ ինձ, երեկ թէ եղբօրը յորդորանքով մի այնպիսի նամակ էր խազմել, որոյ պատասխանը սաստիկ պէտի ֆլասէր ինձ, եթէ ես նրանց պահանջմանց համեմատ՝ միամիտ և քացասիրտ լինէի. բայց ես սաստիկ սառը պատասխանով հասկացուցի որ Քերոքի սրտակիցը իմ շէմքէն շատ հեռի պիտի լինի. բայց և այնպէս իմ նամակը (կարծում եմ) բայց գուցէ և պատճէնը լինի (ճըշտիւ չգիտեմ) յայտնուեցաւ այստեղ, եղբօրը մօտ. և շատ գոհունակ եմ Վահագէն, որ զգուշացոյց ինձ սառը ընդունել նորա сентиментальный նամակը: Իմ մասին ոչ մի խօսք մի ասիլ նորան, ոչ լաւ, ոչ վատ. իբր թէ մենք ամենեկին յարաբերութիւն չունենք: Ամբարդանեանցին ասա. նա թող հանգիստ և անզորը լինի իմ մասին. ես իմ առարկաներով այնպէս եմ պարապում, որ կանդիդատութիւնն արժանի վարձն պիտի լինի (եթէ Աստուծով արժանանամ) իմ այսքան քրտինք և անքուն կատարած աշխատանացս: Նա ինձ խրատում էր բար...¹⁾ պարապել: Ծնորհակալ եմ: Ես տնից դուրս չեմ գալի ահա 4-րդ ամիսն է, ուրեմն քաղաքական լուրեր քեզ չունիմ յայտնելու. բայց մասնաւորներէից այս միայն յայտնի լինի, որ Քերոքը լաւ շորեր հագած, պատուական биржевой կառքի մէջ նստած развѣзжаеть ամեն հայերու մօտ—ինչո՞ւ—որ ամեն տեղ տարածէ թէ ես հայերէն չգիտեմ. Իու баловень судьбы, Վահագը выскочка, ինքը—հրաշալի հրեայթ 19 դարու: Հաւատում են արդեօք կը հարցնես: Իմ պատասխանը. Ուր որ լալում է ոսկիի ձայնը, ճշմարտութիւնը լռում է: Գօգօյի ասածով, թէն նա իւր փողը ոչովին չի տալ, բայց մարդու բնութիւնը այնպէս է, որ ակամայ խոնարհում է իւր ծնկները ոսկի հորթի առաջ (որքան մտիս է գալիս): Սերորը... Սերորը... անխ, էլ մի հարցնիլ, ես չեմ տեսել. կարգացած ևս չեմ այսպիսի կեղծաւոր... Էհ, տեսնում եմ որ նամակը խայտառճամուկ է դարձել չարագործներու նկարագրութեամբ: Թողնեք այս: Գրէ ինձ շուտ, շուտ, բայց ես կը լռեմ առ ժամանակս. պէտք թողում և սկսեմ դասեր սերտելու: Ներքի և մնաս բարև:

Մ'նամ քեզ մինչև մահ հաւատարիմ Ռափայէլ

P. S. Եթէ խոստովանքդ կատարէիր, հաւատացիր շատ կ'ուրախացնէիր ինձ. լսել եմ որ դու մի պատուական ուսանող եղբայր ունիս. շատ բարև նորան ինձմէն և Վահագէն: Ամբարդանեանցին, Խապապեանին շատ բարև:

Ս.-Գ.-Բուրչ.

Հոկտ. 18. 1858

¹⁾ Այստեղ պատուած է.